

Nová čeština?

Moderní jazykověda se začíná zabývat problémy tzv. "novomluvy".¹ Náš příspěvek je pokusem poukázat na projevy "novočestiny" a určit východisko pro další výzkum novomluvy.

Novočestina není v tomto kontextu opozitem k staročestina. Nejde o "čestinu nové doby" /od Obrození, viz SSJČ/² Vhodnější, i když méně obvyklý, je termín "novomluva".

Před několika lety RP otiskovalo na pokračování seriál "Český jazyk v socialistické společnosti 1945-1975", v němž se autoři pokusili "podat ucelený soubor názorů na některé obecnější, popř. aktuální otázky související s čestinou v socialistické společnosti" a dále "postihnout vývojové tendence v jazyce, podat v širším rámci perspektivy dalšího rozvoje českého jazyka". O novočestině jako novomluvě není přirozeně v tomto seriálu zmínky.

Novomluva má své specifické rysy, které zde ve zkratce podáme. Především není monolitická, nýbrž diferencovaná. Nejvýraznější - použijme tu dělení polského badatele M. Glowiňského - je vrstva přesvědčovací, persvázní. Vypracovala si svůj model rétoriky, podřizujíc si jím další dvě vrstvy: byrokratickou a ludickou.

Byrokratická je nejschematičtější a nejchudší ze všech společenských funkčních stylů. Obě vrstvy, persvázní a byrokratická, rozvíjejí stejnou tendenci - sklon k takovému způsobu projevu, který by je odlišoval od běžného, přirozeného-

ho jazyka, od prosté mluvy. Novomluva potřebuje úřední posvěcení a proto musí být jiná, "nová".

Poslední vrstva, ludická, by si zasloužila podrobnějšího rozvedení. Nesouvisí bezprostředně se společenským působením, avšak často může plnit i přesvědčovací funkci /viz např. časté perifráze v novinách typu "šověžaté město", "město obuvi", "město květů" apod./. Vlastní doménou ludické vrstvy novomluvy je masová kultura, hlavně písňová tvorba, pro niž je charakteristická infantilnost, primitivnost, křčovitost /odtud se mimo jiné šíří přemíra deminutiv, "nasládých" slůvek do obecného užití rovněž v situacích, kdy to není potřebné/.

Novomluva má navzdory tomuto rozvrstvení některé rysy společné, obecné. Nejvýraznější je vnucovaný hodnotící přístup: všechno musí být buď kladné, nebo záporné, především vždy takové, aby to nemohlo ~~v~~zbuzovat nejmenší pochyby u posluchače /čtenáře/. Slovo, výraz má interpretovat, nikoliv označovat. Axiologie dominuje nad sémantikou, každé slovo nebo formulka má vyvolat hodnoty určitého typu. Dokladem toho je rituální, primitivní mluva, která n^sěnese nic individuálního, neschematického. Situaci jistého typu musí odpovídat - bez ohledu na okolnosti a často navzdory jim - tentýž typ jazyka. Slova v novomluvě jsou spjata se stejnými situacemi mluvy, projevu, odtud plyne nutnost přivolávat schematické formulky, skostnatělé frazeologické obraty, stereotypy.

Novomluva usiluje zastřít vztahy mezi slovy, či spíše - na rozdíl od poezie, která se snaží vyvolat, oživit nové vztahy mezi slovy - novomluva touží stabilizovat je, petrifikovat, majíc jediný cíl: jednoznačně vyjádřit hodnotící záměr. Jde o manipulaci, která nezasahuje pouze výpůjčky nebo neolo-

gismy /které samy o sobě potřebují stabilizaci/, nýbrž rovněž klasický fond jazyka.

Ukažme si to na příkladě komparativu adjektiva další ve spojení "další zlepšení" např. ve formulaci "další zlepšení vyučovacích metod". Je to klasický příklad novomluvy. Ta ovšem není ve formulaci "další zlepšení zdravotního stavu", neboť se zde podává informace o konkrétním faktu, někdo je nemocen a jeho stav se dále zlepšuje. V citované formulaci "další zlepšení vyučovacích metod" nejde o informaci o faktu, nýbrž čtenáři se tímto sdělením vnucují jisté hodnoty. Ještě výrazněji je to vidět z příkladu častého spojení "další zdokonalování", v němž se arbitrálně vynucuje takové a ne jiné hodnocení. Komparativ další posiluje, zvýrazňuje hodnotící prvky, které beztak jsou už obsaženy v substantivu zdokonalování, takže o vnucování jistého hodnocení nemůže být pochyb. A nejen to, zároveň totiž jde o to okamžitě odstranit byť i jen stín pochybností, který by se mohl zrodit ve čtenáři např. při četbě titulku "další zdokonalování práce administrativy v našem kraji". Kategoricky se vylučuje možnost, že někdy tato práce mohla být nedokonalá, či uchovej bože, špatná. "Další zdokonalování" se stalo frazeologickým slepencem s výraznou impresivní funkcí, složeným z "normálních" slov z klasické češtiny, nevyznačujících se v podstatě ničím zvláštním. A právě klasický fond je pro novomluvu nejžádanější. Nebezpečí tkví v tom, že novomluva tím přímo ovlivňuje klasickou podobu jazyka.

Jak působí novomluva? Především omezuje možnosti jazykového výběru, který arciť sám o sobě není absolutní: přirozeným omezením je snaha o sdělnost a také určitá situační a stylistic-

ká konvence. Novomluva toto přirozené omezení znásobuje, usilující o maximální ochuzení možnosti volby. Je to zákonitý jev, neboť jde o to "vemluvit" adresátovi jediné vnucené hodnocení, jedinou interpretaci a zároveň eliminovat hodnocení či interpretaci, kterou daný text nepřipouští.

Za druhé novomluva narušuje jazykovou komunikaci tím, že do stálých frazeologických spojení /slepenců/ zavádí sémantické posuny. Tato manipulace předstírá, že jde o posuny, čtenář je má interpretovat jako normální klasické dědictví. /K posunům a významovým změnám dochází i v běžné řeči; ale v jazykovém povědomí uživatele se přitom nezastírají pravidla jejich náležitého užití./

Novomluva si vypěstovala formulky a formy, které se vyskytují výlučně v ní. Zpravidla nejsou klasickým dědictvím, pocházejí spíše z periférních oblastí jazyka.

Pokusme se závěrem určit charakter novomluvy. Sotva ji můžeme považovat za styl, který se vypracovává na základě přímých jazykových kontaktů. Patří nepochybně do oblasti jazyka psaného /proslovy a projevy považujeme za druh stylu psaného/, je úzce spjata s rétorikou písma, z ní se vyvozuje, je podmíněna těmi podobami jazyka, které jsou zachycovány na papíře. Nemůže být sporu o tom, že působí i na běžnou mluvu, a to především na oblast jazyka psaného. Je nebezpečná, protože ztěžuje jazykovou komunikaci, arbitrálně stanovené hodnoty povyšuje nad význam, je překážkou pro plynulý, individualizovaný projev.

J i ř í D a m b o r s k ý